

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.8>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наливайко Л.Р.,*помічник ректора**Дніпровського державного університету внутрішніх справ,**головний науковий співробітник**сектору теоретико-методологічних проблем**організації державної влади**відділу проблем теорії держави і права**Науково-дослідного інституту державного**будівництва та місцевого самоврядування**Національної академії правових наук України,**доктор юридичних наук, професор,**заслужений юрист України**ORCID: 0000-0002-7696-4223***Грицай І.О.,***професор кафедри теорії держави і права**Дніпровського державного університету внутрішніх справ,**доктор юридичних наук, професор**ORCID: 0000-0002-5467-839X*

Наливайко Л.Р., Грицай І.О. Реалізація принципу поділу влади в умовах воєнного стану.

У науковій статті здійснено теоретико-правовий аналіз реалізації принципу поділу влади в умовах воєнного стану як особливого правового та політико-державного режиму. Принцип поділу влади розглядається не лише як елемент конституційного механізму організації державної влади, а як фундаментальна правова ідея та системоутворюючий принцип сучасної державності, здатний зазнавати функціональної трансформації в умовах надзвичайних обставин.

Автор виходить із положення, що воєнний стан як форма правової надзвичайності об'єктивно змінює класичну модель розподілу владних функцій, зумовлюючи перерозподіл владних повноважень, зміну співвідношення між стабільністю та ефективністю державної влади, а також трансформацію системи стримувань і противаг. У цьому контексті принцип поділу влади аналізується крізь призму теорії держави і права, теорії надзвичайних правових режимів та концепції конституційної надзвичайності.

Особливу увагу приділено теоретичному осмисленню змін у функціонуванні законодавчої, виконавчої та судової влади в умовах воєнного стану. Обґрунтовується, що посилення виконавчої влади та зменшення ролі парламентського і судового контролю мають не лише нормативний, а передусім структурно-функціональний характер і є проявом адаптації державної влади до екзистенційних загроз. Водночас наголошується, що така адаптація не є нейтральною з позицій теорії правової держави та може породжувати довгострокові ризики для демократичного правопорядку.

Окремо проаналізовано феномен «нормалізації надзвичайності» як теоретико-правову проблему, що полягає в поступовому закріпленні тимчасових надзвичайних управлінських практик у звичайній моделі державного управління. Доведено, що за відсутності внутрішніх механізмів самозгортання надзвичайного режиму принцип поділу влади втрачає матеріальний зміст і перетворюється на декларативну правову конструкцію.

Зроблено висновок, що з позицій теорії держави і права допустимою є лише така модель реалізації принципу поділу влади в умовах воєнного стану, що поєднує функціональну концентрацію виконавчої влади з теоретично та нормативно обґрунтованими обмеженнями, спрямованими на збереження правової ідентичності держави та забезпечення повернення до звичайного правового режиму після усунення надзвичайних обставин.

Ключові слова: поділ влади, система стримувань та противаг, воєнний стан, надзвичайний правовий режим, виконавча влада, парламентський контроль, Конституційний Суд України, верховенство права, демократична легітимність.

Nalyvaiko L.R., Hrytsai I.O. Implementation of the principle of separation of powers under martial law.

The scientific article provides a theoretical and legal analysis of the implementation of the principle of separation of powers in the conditions of martial law as a special legal and political-state regime. The principle of separation of powers is considered not only as an element of the constitutional mechanism of the organization of state power, but as a fundamental legal idea and a system-forming principle of modern statehood, capable of undergoing functional transformation in conditions of emergency circumstances.

The author proceeds from the position that martial law as a form of legal emergency objectively changes the classical model of the distribution of power functions, causing a redistribution of power, a change in the relationship between the stability and effectiveness of state power, as well as the transformation of the system of checks and balances. In this context, the principle of separation of powers is analyzed through the prism of the theory of state and law, the theory of emergency legal regimes and the concept of constitutional emergency.

Particular attention is paid to the theoretical understanding of changes in the functioning of the legislative, executive and judicial authorities under martial law. It is argued that the strengthening of the executive branch and the reduction of the role of parliamentary and judicial control are not only normative, but primarily structural and functional in nature and are a manifestation of the adaptation of state power to existential threats. At the same time, it is emphasized that such adaptation is not neutral from the standpoint of the theory of the rule of law and may generate long-term risks for the democratic legal order.

The phenomenon of «normalization of emergency» is separately analyzed as a theoretical and legal problem, which consists in the gradual consolidation of temporary extraordinary administrative practices in the usual model of state administration. It is proved that in the absence of internal mechanisms for self-termination of the emergency regime, the principle of separation of powers loses its material content and turns into a declarative legal construct.

It is concluded that from the standpoint of the theory of state and law, only such a model of implementing the principle of separation of powers under martial law is permissible, which combines the functional concentration of executive power with theoretically and normatively justified restrictions aimed at preserving the legal identity of the state and ensuring a return to the usual legal regime after the elimination of extraordinary circumstances.

Key words: separation of powers, system of checks and balances, martial law, emergency legal regime, executive power, parliamentary control,, Constitutional Court of Ukraine, normalization of emergency, democratic legitimacy.

Постановка проблеми. Принцип поділу влади є однією з базових правових ідей сучасної державності та фундаментальним теоретико-правовим конструктом, що забезпечує структурну організацію публічної влади, її внутрішню диференціацію та недопущення концентрації владних повноважень. У теорії держави і права цей принцип розглядається не лише як інституційний механізм, а як універсальна гарантія стабільності правопорядку та збереження демократичної природи державної влади.

Водночас реалізація принципу поділу влади не має статичного характеру й істотно залежить від типу політико-правового режиму та характеру загроз, з котрими стикається держава. Запровадження правового режиму воєнного стану як форми правової надзвичайності об'єктивно зумовлює трансформацію класичної моделі розподілу владних функцій, посилення виконавчого елементу державної влади та обмеження дії звичайних механізмів стримувань і противаг.

Проблема полягає в тому, що в умовах тривалого воєнного стану принцип поділу влади зазнає не лише нормативних, а й глибинних функціональних змін, котрі не завжди отримують належне теоретико-правове осмислення. У результаті виникає ризик підміни принципу поділу влади моделлю «функціонального розподілу», підпорядкованою логіці безпеки, що може призвести до трансформації надзвичайного режиму з тимчасового засобу захисту держави на стійкий елемент її правової організації.

У цьому контексті актуалізується необхідність теоретико-правового аналізу меж допустимої трансформації принципу поділу влади в умовах воєнного стану, з урахуванням категорій правової держави, легітимності публічної влади та стабільності правопорядку.

Мета дослідження – здійснення теоретико-правового аналізу реалізації принципу поділу влади в умовах воєнного стану як особливого правового режиму, з метою виявлення закономірностей його функціональної трансформації, визначення допустимих меж концентрації публічної влади та обґрунтування теоретичних критеріїв збереження правової ідентичності держави в умовах надзвичайних обставин.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика принципу поділу влади традиційно посідає одне з центральних місць у теорії держави і права та в історії політико-правової думки. У класичній правовій доктрині поділ влади розглядається як фундаментальна правова ідея, спрямована на структурну організацію державної влади, запобігання її концентрації та забезпечення стабільності правопорядку. Починаючи з праць Дж. Локка та Ш.-Л. Монтеск'є, цей принцип набув статусу універсальної теоретичної конструкції, що стала основою сучасного конституціоналізму та правової держави.

У вітчизняній теорії держави і права принцип поділу влади досліджувався в працях М. Козюбри, Н. Оніщенко, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, В. Тація, Ю. Шемшученка, у яких він осмислюється як системоутворюючий елемент механізму державної влади та ключова умова реалізації верховенства права. У зазначених роботах обґрунтовано, що поділ влади має не лише організаційний, а й глибинний функціонально-ціннісний характер, оскільки забезпечує внутрішній баланс державної влади та її підпорядкованість праву.

Водночас значна частина вітчизняних досліджень зосереджена на аналізі принципу поділу влади в умовах звичайного, стабільного функціонування держави. Надзвичайні правові режими, зокрема воєнний стан, у цих працях розглядаються або фрагментарно, або як виняткові, короткострокові явища, що не впливають істотно на теоретичну модель організації державної влади.

Окремий напрям теоретико-правових досліджень становлять праці, присвячені проблематиці надзвичайних та кризових правових режимів. У роботах В. Колісника, О. Петришина, М. Савчина, І. Усенка та ін. розкрито правову природу надзвичайного та воєнного стану, їх місце в системі правового регулювання та співвідношення з принципами правової держави. Водночас у цих дослідженнях акцент робиться переважно на нормативних та конституційних аспектах надзвичайних режимів, тоді як питання трансформації базових принципів організації державної влади, зокрема принципу поділу влади, залишаються недостатньо концептуалізованими.

У зарубіжній теоретико-правовій доктрині проблема поділу влади в умовах надзвичайних обставин аналізується в межах теорії «конституційної надзвичайності» та концепції надзвичайної влади. У працях К. Шмітта, Б. Акермана, М. Ташнета, Д. Дайзенгауза порушуються питання співвідношення суверенітету, легітимності та концентрації державної влади в кризових ситуаціях, а також ризиків перетворення надзвичайного стану на постійний елемент правового порядку. Ці напрацювання мають значну теоретичну цінність, однак сформовані переважно на матеріалі стабільних демократичних правопорядків і не враховують специфіки воєнного стану в умовах тривалої збройної агресії.

Таким чином, аналіз стану наукової розробленості проблематики свідчить про наявність суттєвого теоретико-правового розриву між класичним розумінням принципу поділу влади та сучасними реаліями функціонування державної влади в умовах тривалого воєнного стану. Вітчизняна юридична наука досі не виробила цілісного доктринального підходу до осмислення трансформації принципу поділу влади як базової правової ідеї в умовах надзвичайності. Недостатньо розробленими залишаються питання допустимих меж функціональної модифікації цього принципу, ризиків «нормалізації надзвичайності» та теоретичних критеріїв повернення до звичайної моделі організації державної влади після припинення дії воєнного стану.

Зазначене зумовлює необхідність подальшого теоретико-правового дослідження реалізації принципу поділу влади в умовах воєнного стану як складової сучасної доктрини держави і права та визначає наукову новизну і теоретичну значущість цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Принцип поділу влади в Україні, будучи однією з базових правових ідей сучасного конституціоналізму, має нормативне закріплення в статті 6 Конституції України та водночас функціонує як елемент загального механізму державної влади [1, 2]. У теоретико-правовому вимірі цей принцип виступає не лише як формула організаційного розмежування владних повноважень, а як інструмент внутрішнього обмеження публічної влади та підтримання стабільності правопорядку [3]. Запровадження правового режиму воєнного стану об'єктивно зумовлює функціональну модифікацію цієї моделі, що впливає з особливостей дії норм статей 64, 85, 106, 107 Конституції України та положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (2015) [1, 4].

Аналіз нормативної конструкції воєнного стану дає підстави стверджувати, що йдеться не про скасування принципу поділу влади як засадничої правової ідеї, а про зміну способів та інтенсивності його реалізації. У теорії держави і права така ситуація описується як функціональна трансформація механізму державної влади в умовах надзвичайності [5, 6]. Законодавець виходить із презумпції тимчасового характеру концентрації владних повноважень, що є типовою ознакою надзвичайних правових режимів, однак водночас закладає нормативну асиметрію між гілками влади, надаючи пріоритет виконавчій владі та главі держави [7].

Особливістю української моделі є те, що посилення виконавчої влади відбувається не через формальну дерогацію конституційних засад, а шляхом розширеного тлумачення чинних норм та делегування додаткових повноважень у сфері оборони й безпеки [2, 4]. У теоретико-правовому сенсі це створює ситуацію збереження принципу поділу влади на нормативному рівні за одночасної зміни його матеріального змісту. У результаті відбувається перехід від класичної моделі взаємного стримування до моделі функціонального підпорядкування, у котрій домінує логіка безпеки [8].

Таким чином, реалізація принципу поділу влади в умовах воєнного стану в Україні набуває рис функціональної, а не формально-правової трансформації. Водночас така модель містить потенційні ризики інституційного дисбалансу, оскільки закріплює перевагу виконавчої влади без достатньо розвинених компенсаторних механізмів.

Трансформація принципу поділу влади особливо виразно проявляється у зміні ролі законодавчої влади. Верховна Рада України як фундаментальний інститут державної влади [9] зберігає безперервність свого існування в умовах воєнного стану, що відповідає загальнотеоретичній вимозі стабільності представницьких органів у кризові періоди [10]. Водночас фактична реалізація законодавчої та контрольної функцій зазнає істотних обмежень.

По-перше, законодавчий процес у період воєнного стану характеризується високим ступенем концентрації ініціативи в руках виконавчої влади. У теорії держави і права це свідчить про зсув балансу між владними функціями на користь управлінської ефективності, що неминуче знижує рівень парламентської дискусії та нормативної рефлексії [5].

По-друге, контрольна функція парламенту, будучи ключовим елементом системи стримувань і противаг, у воєнний період втрачає реальну інтенсивність. Формальне збереження контрольних повноважень не компенсує фактичного звуження можливостей впливу на виконавчу владу, що з позицій теорії держави свідчить про ослаблення горизонтальних обмежень публічної влади [3].

По-третє, процедура затвердження указів про введення та продовження воєнного стану набуває характеру інституційної формальності, що трансформує парламент з активного суб'єкта владного балансу на інструмент легітимації надзвичайних управлінських рішень [4, 7].

У сукупності це означає, що законодавча влада в умовах воєнного стану зберігає інституційну присутність, але втрачає значну частину своєї функціональної автономії, що має принципове значення для теоретичного осмислення динаміки державної влади в надзвичайних умовах.

Домінування виконавчої влади в період воєнного стану є закономірним з точки зору загальної теорії надзвичайних правових режимів. Президент України як суб'єкт надзвичайної влади концентрує ключові управлінські повноваження у сфері оборони, безпеки та мобілізації [6, 7]. Така концентрація відповідає логіці оперативності, однак водночас створює ризик інституційної стабілізації надзвичайних повноважень [11].

Запровадження військових адміністрацій у теоретико-правовому вимірі означає тимчасову зміну моделі публічної влади на місцевому рівні, за котрої принцип поділу влади поступається принципу єдиноначальності [4]. Це ставить під сумнів сталість демократичних механізмів управління в умовах тривалої надзвичайності.

Судова влада, залишаючись формально незалежною, в умовах воєнного стану перебуває в стані інституційної вразливості. З точки зору теорії держави і права це означає ослаблення одного з ключових елементів системи стримувань і противаг [12]. Утім, обмежена доступність правосуддя, зниження ефективності судового контролю та пасивна роль органу конституційної юрисдикції свідчать про звуження гарантій правового обмеження виконавчої влади.

Водночас збереження судової влади як автономного інституту має принципове значення для недопущення легалізації свавільних управлінських рішень під прикриттям безпекової доцільності. У теоретичному сенсі саме судова влада залишається останнім інституційним бар'єром між надзвичайною владою та правовим нігілізмом.

Ключовим теоретико-правовим викликом реалізації принципу поділу влади в умовах тривалого воєнного стану є феномен «нормалізації надзвичайності», за котрого тимчасові управлінські механізми поступово інтегруються в звичайну модель державного управління [8, 11]. У такій ситуації принцип поділу влади ризикує втратити свій матеріальний зміст і перетворитися на декларативну норму.

З позицій доктрини держави і права допустимою є лише така модель надзвичайного правового режиму, що містить внутрішні механізми обмеження та самозгортання. Відсутність чітко визначених процедур повернення до звичайного правопорядку створює загрозу ерозії демократичної організації державної влади [11].

Слід також зазначити, що у теоретико-правовому контексті обмеження інституційних механізмів стримувань і противаг в умовах воєнного стану актуалізує роль позадержавних і процедурних гарантій обмеження публічної влади. Йдеться, насамперед, про прозорість діяльності органів дер-

жавної влади, доступ до публічної інформації та інститути громадського контролю, що в умовах звуження парламентського і судового впливу набувають компенсаторного значення для збереження демократичної легітимності управлінських рішень. Так, прозорість і відкритість діяльності публічної влади виступають не лише управлінськими стандартами, а й інструментами демократичного контролю за здійсненням владних повноважень, що набуває особливої ваги за умов обмеженого функціонування класичних інституцій контролю [13, 14]. Водночас діяльність неурядових правозахисних організацій постає важливою для опосередкованого контролю за реалізацією надзвичайних повноважень, сприяючи запобіганню їх інституційній стабілізації та підтриманню мінімального рівня публічної відповідальності держави [15].

Висновки. У підсумку слід зазначити, що реалізація принципу поділу влади в умовах воєнного стану в Україні засвідчує його збереження як фундаментальної правової ідеї та конституційної засади організації державної влади, але водночас демонструє глибоку функціональну трансформацію механізмів його практичного втілення. Воєнний стан не призводить до формальної дерогації принципу поділу влади, однак істотно змінює реальний баланс владних повноважень, зумовлюючи інституційну асиметрію в механізмі державної влади на користь виконавчої складової. За своєю суттю йдеться про перехід від класичної моделі стримувань і противаг до моделі домінуючого виконавчого управління, легітимізованого надзвичайними безпековими обставинами.

Проведений аналіз нормативного регулювання та практики функціонування органів державної влади свідчить, що законодавча влада, зберігаючи інституційну безперервність і формально визначений конституційний статус, у період воєнного стану зазнає істотного звуження функціональної автономії. Представницький орган втрачає властиву йому роль центрального елемента горизонтального балансу влади та дедалі більше виконує функцію легітимації управлінських рішень, сформованих у межах виконавчої влади. Така трансформація є наслідком не нормативного усунення парламентських повноважень, а зміни фактичних умов їх реалізації, що має принципове значення для теоретичного розуміння динаміки державної влади в умовах надзвичайності.

Виконавча влада в умовах воєнного стану набуває системоутворюючого значення в механізмі держави, а надзвичайні повноваження глави держави концентруються до рівня, що виходить за межі звичайного конституційного режиму. У теоретико-правовому вимірі така концентрація є об'єктивно зумовленою потребами збереження державності та забезпечення обороноздатності й не може оцінюватися виключно як негативне явище. Водночас відсутність чітко визначених правових меж, процедур і гарантій поствоєнного звуження надзвичайних повноважень створює ризик їх інституційного закріплення та трансформації тимчасових управлінських моделей у сталу практику державного управління.

Судова влада в умовах воєнного стану формально зберігає конституційно закріплені гарантії незалежності, проте фактично постає найбільш уразливою ланкою системи стримувань і противаг. Обмеження доступу до правосуддя, зниження інтенсивності судового контролю за актами публічної влади у сфері національної безпеки, а також відсутність активної ролі органу конституційної юрисдикції у перевірці меж надзвичайних повноважень істотно послаблюють судову владу як інститут правового обмеження державної влади. У такій ситуації суд втрачає не лише контрольну, а й превентивну функцію щодо можливих зловживань владою.

Ключовим системним викликом реалізації принципу поділу влади в умовах тривалого воєнного стану є загроза так званої «нормалізації надзвичайності», за якої тимчасові надзвичайні механізми управління поступово інтегруються в звичайну модель функціонування державної влади. За відсутності чітко визначених часових, процедурних та інституційних обмежень воєнний стан ризикує трансформуватися з інструменту захисту конституційного ладу на чинник його внутрішньої деформації, що призводить до втрати принципом поділу влади реального регулятивного значення.

З позицій сучасної теорії держави і права допустимою є лише така модель реалізації принципу поділу влади в умовах воєнного стану, що поєднує тимчасову концентрацію виконавчої влади з ефективними компенсаторними механізмами парламентського та судового контролю, а також із нормативно закріпленими процедурами повернення до звичайного правового режиму. Забезпечення такого балансу є необхідною умовою збереження демократичної легітимності державної влади в період війни та ключовою передумовою стабільності механізму держави в післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Шаповал В. Феномен конституційного права: монографія. К.: Ін-т законодавства ВРУ, 2017. 422 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/shapoval_v.m._perelik_naukovyh_prac_0.pdf.

3. Козюбра М. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2007. № 64. С. 3–9. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ee0fef65-20f7-4d0e-8830-e19403bf067d/content>.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
5. Авер'янов В. Державне управління: теорія та практика. К.: НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 1998. 432 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Avtorskyi_kolektyv/Derzhavne_upravlinnia_teoriia_i_praktyka.pdf.
6. Gross, O., & Aoláin, F.N. (2009). *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 486 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/law-in-times-of-crisis/974A70D71A5F4599717675E87CA935DC>.
7. Слінько Т., Летнянчин Л., Веніславський Ф. Конституційне право України: підручник. Харків: Право, 2021. 592 с. URL: https://document.kdu.edu.ua/info_zab/081_2037.pdf.
8. Kim B., & Schmitt K. (2020). Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty. *Theological Research Institute of Sahmyook University*, 22(1), 163–169. URL: <https://scholar.kyobobook.co.kr/article/detail/4050027907730>.
9. Наливайко Л. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 598 с. URL: https://www.er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1998/1/Наливайко%20Л.Р._монографія.pdf.
10. Сатаренко В. Типологізація обмеження прав і свобод в умовах надзвичайних правових режимів. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique*: матер. I Міжнар. наук.-практ конф. (м. Париж, Франція, 5 лютого 2021 р.): у 6-ти т. Париж, Франція: Л'ОГОΣ, 2021. Т. 2. С. 80–82. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/8435/8404>.
11. Finkelman, J., & Dicey, A.V. (1940). Introduction to the Study of the Law of the Constitution. *The University of Toronto Law Journal*, 3(2), 484. URL: <https://www.jstor.org/stable/824365?origin=crossref>.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): від 30.09.2010 № 1-45/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.
13. Наливайко Л.Р., Вітвіцький С.С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 5(2). С. 28–33. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/5_2014_part_2.pdf.
14. Nalyvaiko, L.R. (2014). Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*, 1(4), 51–62. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2014/2014-1-4/05.pdf>.
15. Наливайко Л.Р., Грицай І., Дніпров О.С. Неурядові правозахисні організації України: навч. посібник. К.: Хай-Тек Прес, 2014. 432 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/f/j/2017/0404/3/3.2.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026